

Cuprins

Lista de figuri	12
Lista de tabele	17
Introducere	21
Timpul în științele sociale: stadiul cunoașterii științifice	24
Timpul din perspectivă istorică	25
<i>Concepții clasice asupra naturii timpului</i>	25
<i>Măsurarea timpului de-a lungul istoriei</i>	29
Tipologii de timp și perspective de raportare la timp	32
Caracteristici ale timpului	32
Tipuri de timp	33
Prezent-trecut-viitor: o relație cauzală a timpului	35
Timpul liber: Fundamente teoretice și cercetări științifice	36
Scurtă istorie a percepțiilor asupra timpului liber	36
Timpul liber într-o lume grăbită	41
Timp de calitate: capital individual de timp liber și timpul petrecut în familie	43
Relația dintre timpul liber și timpul petrecut la locul de muncă	49
Studii de caz: timpul liber în raport cu timpul de muncă	56
Echilibrul dintre viața de familie și cea profesională în familiile cu copii	61
Introducere în problematica echilibrului dintre viața profesională și cea de familie	61
Contextul cotidian al concilierii vieții de familie cu viața profesională	62
Impactul rolurilor de gen asupra prioritizării timpului în contextul responsabilităților familiale	70
Tendințe de repartizare a bugetelor de timp: capital de timp liber în familie, timp liber individual, timp contractat și timp angajat	73
Proiectarea muncii în era post-modernă	77
Studii privind repartizarea bugetului de timp	82
Aspirații profesionale, leadership și viața de familie	94
Acțiuni de susținere a armonizării carierei cu viața de familie	98

Politici publice cu impact asupra echilibrului dintre carieră și viața de familie.....	105
Cadrul normativ românesc.....	107
Cadrul normativ european.....	109
Bune practici – evaluări ale politicilor publice și acțiuni implementate la nivel european.....	112
Strategii de creștere a volumului de timp liber.....	115
Metodologia cercetării.....	119
Scop.....	119
Obiective.....	120
Întrebări de cercetare.....	120
Operaționalizarea dimensiunilor de cercetare.....	120
Plan operațional.....	123
Metode, tehnici, procedee și instrumente de cercetare.....	124
Grup țintă și identificarea respondenților și participanților la studiu.....	127
Distribuția respondenților la chestionar.....	129
Analiza datelor colectate.....	135
Rezultatele cercetării.....	140
Managementul timpului în familiile cu copii: analiză în funcție de mediul rezidențial și de nivelul de venit al familiei.....	140
Bugete de timp – modalitatea de organizare a timpului și a sarcinilor în cadrul familiei, într-o zi lucrătoare și o zi de weekend.....	140
Stil de viață și valori de familie.....	156
Echilibrul dintre viața de muncă și cea de familie în familiile cu copii: analiză în funcție de mediul rezidențial și de nivelul de venit al familiei.....	166
Satisfacția cu modalitatea de armonizare a vieții de muncă cu viața de familie.....	166
Alegeri în carieră.....	170
Managementul timpului și echilibrul dintre viață de muncă-viață de familie.....	178
Scenarii alternative - cum tinerii anticipează caracteristicile familiei de peste 10-15 ani, în relație cu timpul liber.....	181
Orientări temporale individuale și familiale.....	187
Caracterul orientativ individual în raport cu timpul.....	187
Caracterul orientativ familial în raport cu timpul.....	191
Strategii de creștere a timpului liber.....	192
Modalități de creștere a timpului liber.....	192
Tipologii sociale: analiza managementului timpului în raport cu viața de muncă și cea familială.....	197
Caracteristici descriptive ale tipologiilor sociale identificate.....	202

Tipologii sociale după stil de viață și valori de familie	202
Tipologii sociale după aspirații profesionale.....	209
Tipologii sociale după echilibrul perceput dintre viața de familie și cea profesională.....	214
Concluzii.....	221
Concluziile lucrării	221
Reflecții personale și recomandări pentru cercetări pe teme similare.....	226
Bibliografie.....	229
Anexe.....	239
Anexa A. Chestionar	240
Anexa B. Scrisoare de înaintare	258
Anexa C. Ghid de interviu	259
Anexa D. Cerințe pentru elaborarea scenariilor alternative	262
Anexa E. Scenarii alternative grupa 1.....	263
Anexa F. Scenarii alternative grupa 2.....	264
Anexa G. Scenarii alternative grupa 3	265
Anexa H. Grilă de înregistrare a datelor obținute în urma interviurilor	266

Introducere

Cronometrarea timpului a devenit o necesitate, o normă în lipsa căreia societatea contemporană nu ar putea funcționa, atât pe plan social, cât și economic: oamenii nu ar ști când să meargă spre locurile de muncă, nu s-ar putea intersecta cu alte persoane, nu s-ar putea poziționa în spațiul temporal (Preda, 2010), iar producția și progresul ar avea de suferit (Levine, 2006). Chiar și timpul liber este cronometrat (Levine, 2006), oamenii conștientizând perioada în care își pot organiza timpul în afara programului de lucru; și activitățile de timp liber sunt, adesea, cronometrate, ca rezultat al apariției industriei de timp liber, care oferă facilități de petrecere a acestora. Dezvoltarea erei vitezei a dus la instaurarea sentimentului de lipsă de disponibilitate de timp (Urry, 1994).

Apariția timpului măsurat a determinat orientarea către sarcină (Urry, 2000) și, ca o consecință, nevoia de a obține un echilibru între viața de muncă și cea de familie (Twenge et al., 2010). Odată cu generalizarea senzației de lipsă de disponibilitate de timp, la nivelul întregii societăți (Honoré, 2008), dar și a problemelor de armonizare a vieții de muncă cu cea de familie, s-a înregistrat și o serie de probleme la nivelul familiei, cu efecte la nivel macro, precum scăderea nivelului de performanță profesională, scăderea ratei natalității, creșterea numărului de copii neglijați de părinți etc. (Centrul de analiză și inovare economico-socială, 2014).

Gestionarea timpului, reprezintă, astfel, o caracteristică a societății, deși studiată în relație cu individul, iar obținerea unui echilibru între viața de muncă și cea de familie reprezintă un scop în sine, ce ar putea avea efecte pozitive atât la nivel individual, cât și la nivelul societății.

Societatea contemporană valorizează atât cantitatea, cât și calitatea timpului disponibil. Secvențialitatea tipurilor de activități derulate pe parcursul unei zile influențează calitatea resimțită a timpului disponibil (Gavriliuță, 2013). Ca rezultat, piața muncii a cunoscut un proces de adaptare la noile cerințe și necesități, prin raportare la bugetul de timp zilnic al resursei umane (Twenge et al., 2010).

Modalitatea de organizare a timpului liber este dependentă de anumiți factori, precum situație financiară, amplasare spațială, disponibilitate de timp liber, norme culturale, sau preferințe (Bourdieu, 1984). Unele analize plasează timpul liber ca variabilă cu impact asupra instituției familiei, mai precis, asupra deciziei de parentalitate (Becker și Lois, 2012).

Diviziunea responsabilităților familiale cunoaște un proces de destrăduționalizare la nivelul procesului decizional, însă în ceea ce privește asumarea sarcinilor din gospodărie și educarea copiilor, studii în domeniu indică o perpetuare a valorilor tradiționale (Popescu, 2007). Percepția asupra stării de fericire se constituie ca aspect în strânsă relație cu disponibilitatea de timp evaluată (Rughiniș, 2007).

Pornind de la constatarea practică a unei stări generalizate de lipsă de disponibilitate de timp pentru a realiza activitățile stabilite pentru o perioadă de timp, sau pentru a petrece timp cu familia sau cu alte persoane semnificative și validând această observație pe baza unor considerente teoretice și studii în domeniu, am demarat această lucrare din dorința de a înțelege cum poate fi prevenită sau ameliorată senzația de lipsă de disponibilitate de timp la nivel individual, cu impact major asupra unor aspecte ce influențează buna funcționare a societății: rata de ocupare pe piața muncii, nivelul de pregătire profesională, instituția familiei, rata natalității, educația copiilor, nivelul de stres al indivizilor etc. Traectoria descendentă a ratei natalității din ultimii ani mi-a îndreptat interesul spre familiile cu copii, indiferent de forma de constituire sau de tipul familiei. Pentru că oamenii își împart ziua, în general, în activități de muncă și activități casnice, identific ca principal factor în eliminarea stării de lipsă de timp obținerea unui echilibru, sau armonizarea vieții de muncă cu cea de familie. Componenta calitativă a timpului disponibil într-o zi, dar și cea cantitativă, pot avea efect asupra acestui echilibru și nu pot să nu invoc timpul liber în analiză, atât cel petrecut în familie, cât și cel individual.

Astfel, prin lucrarea de față studiez relația dintre viața de muncă și cea de familie, elementele de management al timpului în cadrul familiilor cu copii, prin raportare la cele două aspecte și componentele de timp liber individual și timp liber în familie. Pornind de la acest scop propus, procesul de cercetare urmărește:

- analiza proceselor de conciliere a vieții profesionale cu cea de familie, în cadrul familiilor cu copii;
- analiza tendințelor de repartizare a bugetelor de timp în familiile cu copii;
- analiza orientărilor individuale și familiale în raport cu timpul;
- identificarea de strategii de a crește timpul liber;
- identificarea componentei de timp liber prin prisma capitalului individual;
- identificarea de tipologii sociale și analiza caracteristicilor tipurilor de familii cu copii rezultate, în funcție de managementul timpului în raport cu viața personală și cea profesională.

Prin operaționalizarea acestor obiective și având în vedere abordarea metodologică exploratorie, bazată pe date empirice, studiul este ghidat de următoarele întrebări de cercetare:

1. În ce măsură există diferențe de management al timpului în familiile cu copii, în funcție de mediul rezidențial sau de nivelul de venit al familiei?

2. În ce măsură există diferențe între echilibrul dintre viața de muncă și cea de familie în familiile cu copii, în funcție de mediul rezidențial sau de nivelul de venit al familiei?

3. Ce diferențe există între orientările temporale individuale și cele ale familiei?

4. Pot fi identificate strategii de creștere a timpului liber?

5. Pot fi identificate tipologii ale familiilor cu copii clasificate în funcție de managementul timpului în raport cu viața de familie și cea profesională? Care sunt caracteristicile descriptive ale acestora?

Timpul în științele sociale: stadiul cunoașterii științifice

„Timpul este destinul nostru, pentru că ne trăim viețile până când murim, cunoscând că acest fapt este inevitabil. Timpul este necesitatea noastră, pentru că nu putem să nu trăim, să întinerim, sau să uităm ceea ce cunoaștem, (...) întrucât momentele trecute nu pot fi retrăite.” (Adam, 1990, p. 9). Hegel (1967, p. 558, *apud* Adam, 1990, p. 9). Timpul se constituie, astfel, ca agent al schimbării, al stabilității și al ordinii în toate societățile umane.

Analiza timpului nu se constituie ca problemă socială inclusă pe agenda publică și, ca atare, nu beneficiază de resurse publice pentru a fi abordată; timpul reprezintă o temă cu relevanță la nivel individual, dar consecințele pe care le prezintă la nivel social sunt difuze și greu de stabilit, caracteristici ce determină dificultatea includerii acestui aspect al vieții pe agenda publică. Interacțiunile și problemele individuale majore se raportează la „propriile entități: timpul, corpul, emoțiile noastre” (Preda, 2010), întrucât societatea contemporană se regăsește „într-o criză cronică de timp”, fiind „dependentă de mobilitatea spațială” și preocupată de „problemele legate de corp, precum igiena, sănătatea, alimentația, moda, sexualitatea, reproducerea” etc. (Preda, 2010). Totuși, când se trezește din somn, primul gest al unui om este de a „se plasa în timpul cronologic și de a inventaria succesiunea de evenimente”, după care acordă atenție îngrijirii corpului pentru a-l pregăti pentru interacțiunea cu ceilalți și, în final, se conectează la *agenda publică* prin consultarea surselor mass-media (televiziune, radio, internet) (Preda, 2010). Studiul timpului din perspectivă sociologică își argumentează relevanța prin raportare la individ și, ca atare, la probleme și elemente specifice acțiunilor umane, „cu puternic potențial explicativ” (Preda, 2010).

Timpul reprezintă un subiect central de studiu pentru un număr semnificativ de domenii de știință, prin prisma complexității acestui fenomen, dar și prin prisma perspectivelor specifice în cadrul diferitelor domenii de cercetare (Preda, 2013, p. 25): din punct de vedere lingvistic timpul este studiat din perspectiva desprinderii dialectelor; timpul geologic contribuie la estimarea vechimii obiectelor; timpul psihologic desemnează durata percepută a duratei diferitelor evenimente, dar și rememorarea evenimentelor trecute (Bergson, 1896/1996).

Timpul din perspectivă istorică

Concepții clasice asupra naturii timpului

„Care este sursa timpului?”, se întreba Kant (1998). David Coouzens Hoy (2009) evaluează în urma studiilor sale că timpul este un construct al minții, ca o formă de intuiție. Deși, inițial, Heidegger (1929) descrie timpul ca pe o aptitudine a minții, a concluzionat că nu mintea produce timpul, ci timpul este un produs al minții. Ibrahim (1991) a preluat întrebarea formulată de Aristotel cu privire la existența timpului.

Stephen Hawking (1990) afirma în cartea sa dedicată *istoriei timpului* faptul că acesta a fost conceptualizat diferit de-a lungul generațiilor, iar până în secolul XX, oamenii credeau că timpul este absolut și că nu are legătură cu spațiul. Atât Aristotel, cât și Newton împărtășeau această credință; în concepția celor doi, timpul dintre două evenimente putea fi măsurat la fel de oricine care avea un ceas funcțional. Teoria relativității, apărută ca urmare a măsurării vitezei luminii de către astronomul danez Ole Christensen Roemer în 1676, a dus la dizolvarea credinței ce trata timpul ca pe un concept unic și absolut și separabil de spațiu. Timpul a început să fie tratat într-o manieră mai personală, fiind măsurat diferit în funcție de tipul de instrument sau ceas de care dispunea fiecare. Hawking (1990) aduce în discuție ideea de timp „imaginar”, prin trimitere la viitor, dar și de timp „real”, care permite amintirea momentelor trecute, dar nu permite „amintirea” momentelor viitoare. Cercetătorul trasează „săgeți ale timpului”: prima este cea termodinamică – direcția de derulare a timpului către momente tulburi și entropie, a doua este cea psihologică – descrisă prin capacitatea oamenilor de a-mi aminti trecutul și incapacitatea de a „vedea” viitorul, iar a treia este cea cosmologică – care descrie traseul de expansiune al universului.

Pentru că timpul nu este reversibil, el este destinul nostru, reprezintă componenta stabilă, intangibilă a vieții. Stephen Hawking (1988/2001) susține că dacă timpul ar fi reversibil, nu ar mai exista cauzalitate. Fizicianul tratează timpul în interdependență cu spațiul, considerând că **spațiul**, dar și **timpul**, sunt curbate în procesul de mișcare al unui corp. Teoria lui Hawking despre **ireversibilitatea timpului** stă la baza procesului de extindere a Universului, ca rezultat al exploziei etichetată „big-bang”, dar este susținută și de alte exemple din natură, precum faptul că alimentele calde se răcesc, că ființele îmbătrânesc, sau că noaptea vine după zi. Teoria relativității permite înțelegerea faptului că timpul și spațiul sunt dinamice și curbate, fiind influențate de mișcarea corpurilor.

Timpul stă la baza ordinii sociale. Indiferent de societatea în care trăim, cu toții știm să ne ghidăm activitățile cotidiene cu ajutorul timpului.

Spațiul și timpul sunt percepute ca interdependente, spațiul conferindu-i timpului calitate (Bachelard, 1969). S. Hawking (1988/2001) este de părere că în mișcarea sa, un corp acționează asupra curbei create de spațiu și timp, iar Einstein (Urry, 2000) este cel care a afirmat că timpul nu poate fi independent de sistemul său de referință.

Mișcarea este un alt concept inseparabil de timp. I. Newton tratează timpul ca pe o componentă în definirea vitezei de mișcare, ca raport între distanță și timp ($v = d/t \rightarrow t = d/v$), timpul reprezentând o cantitate măsurabilă și invariabilă. Teoria newtoniană cu privire la timp are în vedere mișcarea și durata. Newton conceptualizează timpul ca fiind **reversibil**, referindu-se la faptul că trecutul și viitorul sunt identice datorită simetriei mișcărilor (Adam, 1990). Reversibilitatea timpului este abordată într-un cadru absolut și unidirecțional, independent de orice eveniment. S. Hawking (1988/2001) afirmă că „nu există un timp absolut unic, ci fiecare individ are sistemul său personal de măsură, care depinde de locul unde se află și de modalitatea în care se mișcă”. Timpul newtonian este încorporat în teoriile oamenilor de știință și domeniul social atunci când se referă la timpul măsurabil cu ajutorul calendarului, sau a ceasului, dar și în organizare, prin durată și periodicitate (Adam, 1990). John Urry (2000) tratează mobilitatea ca pe un agent important al temporalității, considerând că inovațiile tehnologice conferă noi posibilități mobilității și informării. Autorul aduce studiului timpului noi sintagme: „fără timp”, „timp virtual”, „timp instantaneu” (Urry, 2000, p. 105). Urry folosește „timpul instantaneu” pentru a sintetiza tehnologiile comunicaționale noi.

Pe când societățile străvechi tratau timpul ca pe o caracteristică în schimbarea mentalității, a corpului, a naturii și a vieții sociale, în societățile contemporane timpul ocupă un loc important în **măsurare, coordonare și control**. „Timpul este pretutindeni, dar totuși nu îl percepem” (Adam, 1990, p. 9). Ne ajutăm de unități de măsură a timpului în toate activitățile noastre: în coordonarea cu ceilalți atunci când lucrăm în echipă, sau când activitățile noastre depind de ale celorlalți și invers, atunci când avem termene limită în activitatea de lucru, când servim masa, când sărbătorim ziua de naștere a cuiva, când se apropie concediul, când ieșim la pensie și multe altele. Reușim astfel, coordonați de această variabilă a vieții pe care nu o simțim, *timpul*, să ne coordonăm propriile acțiuni și să deținem controlul asupra acestora.

Conform lui N. Luhmann (1982), natura timpului poate fi studiată în cadrul științelor sociale, timpul fiind definit prin experiențele și acțiunile umane. Afirmatia lui N. Luhmann (1982) este condiționată de capacitatea presupusă a oamenilor de a analiza alegerile făcute și de posibilitatea de a fi luat alte decizii în trecut. Pentru Luhmann (1982), studiul timpului social

este condiționat de analiza teoriilor filosofice cu privire la timp. A. Giddens (1984), spre deosebire de Luhmann (1982), nu acordă atenție naturii timpului, ci încorporează în conceptualizările sale teoriile despre timp ale marilor teoreticieni preocupați de acest subiect, tratând timpul din perspectiva **transformărilor pe parcursul vieții**.

G.H. Mead (1959) este unul dintre cercetătorii care au urmărit conceptualizarea timpului într-un univers unic, deși, după cum afirmă și I. Prigogine (1980), timpul este studiat ca „mișcare și dinamică, cu privire la ireversibilitate, ca în termodinamică, cu privire la istorie, ca în istorie și biologie”, evidențiind astfel complexitatea ariei desemnate de studiul timpului.

Cercetătorii din științele sociale analizează timpul ca pe un **construct social**. Fizicienii au realizat din totdeauna studii foarte explicite atunci când s-au confruntat cu o problemă legată de spațiu, timp, materie, sau alte subiecte de interes în domeniul fizicii. Deși majoritatea teoreticienilor din fizică și științele sociale se autoexclud reciproc din analiza asupra naturii timpului, Barbara Adam (1990, p. 49) este de părere că „practica în științele sociale este afectată de «metoda științifică»”, implicând, totodată, **dimensiunile fizică și biologică**, iar „înțelegerea oamenilor de știință din științele sociale asupra timpului natural este critică, pentru că este strâns legată de conceptualizarea timpului social” (Adam, p. 49). B. Adam (1990) argumentează faptul că **timpul social** este important în analiza naturii timpului, completând conceptualizările din biologie și fizică, întrucât oamenii sunt ființe vii, culturale și cu existență fizică în același timp.

Nicu Gavriluță (2003) poziționează timpul social în reprezentările moderne ale societății, raportându-se la caracterul reprezentărilor sociale de a descrie un obiect sau o ființă, descriere adoptată de Denise Jodelet: „orice reprezentare socială este reprezentare a ceva și a cuiva. Ea nu este nici dublul realului, nici partea obiectivă a subiectului. Ea este procesul prin care se stabilește relația dintre ele”. În cazul de față, reprezentările sociale asupra timpului vizează atât formele sau tipurile de timp principale sau secundare, cât și semnificația timpului pentru populația analizată. Gavriluță a constatat în urma studiului său faptul că în reprezentările socialului, timpul are și o valență metafizico-religioasă și a analizat timpul social prin proprietatea sa fractalică, conform *mulțimii lui Cantor*¹, discutată de Alain Boutot (1997); această reprezentare a timpului din perspectivă matematică respectă două proprietăți: timpul social este reprezentat pe un segment de dreaptă în intervalul [0; 1], care cuprinde toate numerele reale (0; 1), iar acest segment se împarte în trei părți egale, acțiune denumită convențional *tremă originară* (T₀).

¹ Construită de matematicianul Georg Cantor în 1883.